

જડી બુદ્ધી.

પનો મોરો તથા વીંછીનું ઝેર ઉતારનારી
બહુ ઘણાકડી બનાવવાની રીત સાથે.

—:—
જાપાની પ્રસિદ્ધ કર્તા.

માસ્તર નાનાલાલ મગનલાલ.

બહુ મંત્રનાં પુસ્તકો વેચનાર
ડેકાથું-રીયરોડની સડક ઉપર—અમદાવાદ.

—
શ્રી “સત્યસાગર” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.—અમદાવાદ.

—
આવૃત્તિ. ૧ લી. પ્રત ૫૦૦ સને ૧૯૧૦

—
કિંમત ચાર આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

ક્ર. ૪૬

૨૮૬૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૮૬૦

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૪૬૭

વિષય ૩૨૬

મદુઈ જડી પુદી.

સ્રીઓને થતા ગુપ્ત રોગો.

પ્રદરરોગ—મધસેવન, ગર્ભપાત, વારંવાર મૈથુન, શોક, યાક, ભુખમરો, અભુજ્ય વગેરે કારણોને લીધે આ રોગ થાય છે. અને તેથી ગર્ભાશયમાંથી યોની મારફતે લાલ પીળા કાળા કે ઘોળા વગેરે રંગનો પ્રવાહી ઋતુકાળ સિવાય વારંવાર વહે છે; તે પ્રદર અથવા ધાત જવાના નામે ઓળખાય છે. એ રોગ થવાથી શક્તિ ઓછી થાય છે, હાથ પગ અને કમરમાં કળતર થાય છે અને તાવ તરસ ફીકાસ વગેરે લક્ષણો લાગુ પડે છે.

રક્તપ્રદર—ઋતુકાળ સિવાય લોહીના જેવો જે આર્તવ વહે છે તે રક્ત પ્રદર કે લોહીખંડ વાના નામે ઓળખાય છે.

યોનીકંઠ—મિથ્યા આહાર વિહારથી કે યોનીમાં કંઈ વાગવાથી લોહી અને પૃથ્વી મળીને નાના કણો જેવી આકૃતિનો સ્રીની યોનીમાં જે ઝોળા બાળે છે, તે યોની કંઠના નામે ઓળખાય છે.

ગર્ભરોગ—શોક, બય, ચિંતા, વ્યાધિ, તિક્ષણ ગોરાક, ગર્ભ-
પર દબાણ, પ્રહાર વગેરે કારણોથી ગર્ભ ગમી જાય છે, પડી જાય
છે કે વાંકા ચુકા થઇ જાય છે; તે ગર્ભરોગ કહેવાય છે.

છાંડ—વાયુનો કોપ થવાથી ગર્ભને સૂકાવી નાંખે છે, ત્યારે તે
છાંડ થયું કહેવાય છે.

મુઠગર્ભ—પ્રસવ વખતે પવન બાળકને આડું કરી નાંખે છે,
ત્યારે તે મુઠગર્ભ અથવા આડું આન્યું કહેવાય છે. તેમજ પેટમાંથી
બાળક હાલવાલ કરતું બંધ થાય છે, જણતાં જે પીડ આવે છે
તે બંધ થાય છે, ગર્ભણીનું અંગ કાળું કે ફીકું પીળું પડી જાય
છે, પેટ ફુલે છે અને શ્વાસ ગંધાય છે ત્યારે જણવું કે બાળક
ગર્ભાશયમાં મરી ગયું છે,

સુતિકા વાતરોગ—જન્મની વખતે બાળક પૃથ્વીપર પાડ્યું
કે તરતજ ચોનીમાં વાયુનો પ્રવેશ ન થાય, તેમ તેને દબાવવી જો-
ઈએ. એ પ્રમાણે રક્ષણ ન થવાથી વાયુ પ્રવેશીને તરતજ કળતર,
તાવ, તરસ, ધુળરી, સોજા, ભારેપણું, શુળ, ઝાડો, બેશુદ્ધિ વગેરે
ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન કરે છે, તે સુતિકાવાતરોગ અથવા વાયુના નામે
જાણખાય છે.

સુતિકા રોગ—સુવાવડી સ્ત્રીની માવજત કરવામાં ગદ્ગલત થ-
વાથી, વિરૂદ્ધ આહાર વિહારથી વગેરે કારણોથી પાંચ સાત દિવસ
પછી જે તાવ, સોજા, ઝાડો, શુળ, નબળાઇ, અરચિ, પેટ ચડવું
વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે તે સુવારોગના નામે જાણખાય છે.

સ્તનરોગ—વાયુ વગેરે દોષો કોપાયમાન થઇને સ્તનમાંથી દુધ
બગાડે છે, ત્યારે તે દુધ તીખું, ખાંડ, ખાડું, પાતળું, થોડું, ગરમ
વગેરે અવગુણવાળું થઇ જાય છે; સ્તન નાનાં મોટાં થઇ જાય છે,

અગર તેઓપર વિદ્રવિ (શુભકૃ) નિકળે છે, તે સર્વ સ્તનરોગના નામે ઝોળખાય છે.

ધાવણની પરીક્ષા—ઝીના દુધનાં ટીપાં પાણીમાં નાંખવાથી તે પાણી સાથે મળી જઈ એક રંગ થઈ જાય તો ધાવણ ચોખ્ખું જણાયું; અને જુદો રંગ થાય તો બગડેલું સમજવું.

સ્ત્રીયોના રોગના ઉપાય.

પ્રદર—આસો પાલવની છાત્ર, નરમાનાં મૂળ, દારૂ હળદરનું લાકડું અને હામનું મૂળ એ દરેક તોલો તોલો લેઈ ખાંડી ચટણી જેવાં કરી બાર તોલા ચોખ્ખાના ધોવરામણ સાથે રાતના પલાળી મુકવાં. સવારના ચોળી મસળીને પાણી ગળી લેવું પછી તેમાંથી ચાર તોલાને હિસાબે દિવસમાં ત્રણવાર પાવું.

(૨) દેડ ઉતરાના ફળને ખાંડી જુકો કરી તેમાં સાકર તથા મધ નાંખી ચાર ચાર તોલાના લાકુ વાળવા. એ દિવસમાં ત્રણવાર ખાવાથી સર્વ જાતના પ્રદર મટી જાય છે.

(૩) આસોપાલવની છાત્ર તોલા ૪, બઠરીનું દુધ તોલા ૩૨, પાણી તોલા ૩૨, આ બધાનો ઉકાળો કરતાં પાણીનો ભાગ બળી જઈને દુધ બાકી રહે ત્યારે તે દુધ પીવાથી દરેક જાતના પ્રદર, રક્ત પ્રદર એ સહિ ત્રણ દિવસમાં જાય છે.

યોનીરોગ—ઠડવી તુંબડીનાં બીજ, નેપાળાનાં બીજ, સીંડીપી પર, ગોળ, દારૂનું શીણુ, જવખાર, મીંઢળનાં બીજ; એ બધાનું ચૂર્ણ કરી તે ચોરના દુધ સાથે ધુંટીને જાડી બૂતી ખનાવવી. એ બૂતી યોનીમાં રાખવાથી ધણા દિવસથી બધા થઈ ગયેલો અટકાવ તત્કાળ આવે છે. (૨) ઇંદ્રવારણીના મૂળને પાણી સાથે ધસીને તેનો કપડાની બૂતીપર લેપ કરી યોનીમાં રાખવાથી પણ અટકાવ આવે છે. ઇંદ્રવારણીને ઠડવી ઠા-

લંગડી અથવા ઝેરકચોટી પણ કહે છે. મૂળ ન મળે તો ફળનો ધુમાડો ચોનીમાં દેવો. (૩) એક બીજોરામાંથી નિકળે તેટલાં બિયાંને વાટીને ચૂર્ણ કરવું, પછી સ્ત્રીને જ્યારે અટકાવ આવે ત્યારે પહેલેજ દિવસે તે બધું ચૂર્ણ દુધ સાથે પાછ દેવું; જેથી ચોની સંખંધી સર્વે રોગો દૂર થઈ ગર્ભ રહે છે. એક વખત એમ કરવાથી ગર્ભ ન રહે તો બે ચાર ઝંટુ-અટકાવ આવતાં સુધી કરવું. (૪) ઘોળી બોય રીંગણીનું મૂળ દુધ સાથે ધસીને એ મુજબ પીવું જેથી ગર્ભ રહેશે. આ ઔષધી અત્યંત ચમત્કારીક છે. (૫) ખાખરાના બીજની રાખ તોલો એક અને શેકેલી હીંગ તોલો ૧૦ પાણી સાથે ઉપર મુજબ વાપરવી.

ચોની કંદ—કડવા તુરીયાનાં બીજને પાણી સાથે ધસીને તેનો લેપ કરવાથી ચોનીકંદ થાય છે.

ગર્ભરોગ—ઇંગેળીનાં મૂળને દૂધમાં ધસીને પીવાથી જને મરેલાં છોકરાં આવતાં હોય, તેને લાંબા આયુષ્યવાળી પ્રજા થાય છે. આ ઉપાય પહેલા મહિનાથી એટલે ગર્ભ રહે ત્યારથી માંડીને તે પ્રસવ થતા સુધી કરવો.

ગર્ભપાત—રવિવારે માલકાંઠણીનાં મૂળને ઠાઠી લાવીને કાળા કપડામાં વિંટાળી સુતર સાથે ગર્ભણીની કમરે બાંધવાથી એ મૂળ કમરે હોય ત્યાં સુધી ગર્ભપાત કે ગર્ભ સ્ત્રાવ થતો નથી. પ્રસવ થાપના દિવસો નજીક આવે એટલે આ મૂળીયું કમરેથી છોડી નાંખવું. નહિતો એ મૂળ કમરે બાંધેલું હશે ત્યાં સુધી પ્રસવ થશે નહિ. આ મૂળ મવા રૂપેયાની કિંમતે અમારે ત્યાંથી તૈયાર મળશે. (૨) કુંભાર હાંદલાં ધડે છે, તે વખતે તેના હાથે ચોંટે છે એ માટી લવીને બકરીના દુધમાં ઓગળી તેમાં મધ નાંખીને પાવો.

છાંડ—આ સગધનું ચૂર્ણ તોલો એક અને દુધ તોલો આઠ

એ મુજબ દિવસમાં ત્રણવાર પાવું.

મૂઠગર્ભ—પ્રસવ વખતે સ્ત્રી કષ્ટાતી હોય તો ધી સાથે સાપની કાંચળીને કુમાડો યોનીમાં દેવાથી તત્કાળ પ્રસવ થાય છે. (૨) ધોળા અગેડાના મૂળને કમર ખાંધવાથી તત્કાળ પ્રસવ થાય છે. તેમાં વળી એવો ચમત્કાર છે કે અધેડાના મૂળને ઉપાડતી વખતે મૂળ તુડી જાય તો કન્યા અને ન તુટે તો જાણવું કે પુત્ર અવતરશે. (૩) કણેરનું મૂળ, કલિહારીનું મૂળ, નેપાળો, વછનાગ અને પાપણુ બેદ એ બધાને પાણી સાથે ધસીને તેનો ડુંટી અને પેદાપર લેપ કરવાથી મુએલો ગર્ભ પણ નિકળી જાય છે. (૪) આકડાનાં પાંદડાંની વચલી નસો એકવીસ લાવીને તેની જુડી ખાંધવી. તે જુડી યોનીમાં આઠ આંગળ ઉંડી ધાલી રાખવાથી જીવતા, મુએલા, આડા આવેલા એ દરેક જાતના ગર્ભો તત્કાળ પ્રસવ થાય છે. એ નસોનું ચુર્ણ કરીને પ્રકાડવાથી પણ એવું જ રામ થાય છે. (૫) ગર્ભાણીની ઓળ ન ગડતી હોય તો કલિહારીના મૂળને પાણી સાથે ઘસી હાથે પગે લેપ કરવાથી અગર ચોરનું દુધ માથે ભરવાથી તત્કાળ ઓળ પડે છે.

સુતિકા વાતરોગ—ધી સાથે જવખારનું ચુર્ણ તોડો બાપીવાથી, અગર વાંસનાં પાનાંના ફણુગાને કવાથ જવખાર નાખીને મઢિરા સાથે પીવાથી દૂર થાય છે.

સુતીકા—સુવારોગ—ધોળા કંઠાસળીયાના ઉઠાળામાં લીંદી પીપરનું ચૂર્ણ ચાર વાલ નાખીને પીવાથી, અગર કંઠાસળીયાના ઉઠાળો રાતનો વાસી રાખીને સવારમાં પીવાથી, અગર તેના મૂળનું ચૂર્ણ ખાવાથી સુવા રોગના સર્પે વિકારો દૂર થાય છે.

સ્તનરોગ—ઈંદ્રવારણીના મૂળને પાણીમાં ધસીને લેપ કર-

વાથી સ્તન વિદ્રવિ (ગુમકું) મટી જાય છે- (૨) સરગવાનાં મૂળ ચાવીને તેનો રસ ગળવાથી તથા લેપ કરવાથી પણ સાત દહાડામાં સ્તન વિદ્રવિ મટે છે. (૩) બોંય કાળાને અગર શતાવરીના મૂળને દૂધમાં ધસીને તેમાં બીજું ૧૦ તોલા દૂધ તથા એક તોલો શાકર નાંખીને પીવાથી ધાવણુ ઓછું આવતું હોય તો તે વધારે આવે, છે. (૪) સારસા પરેલા, પહાડ મૂળ, દેવઠાર કરીયાતુ, મોરવેલ ઠકુ ગજો, સુંઠ, મોય, ઇંદ્રજવ એ બધું મળી ચાર તોલા લેધને તેનો ઉકાળો કરીને પીવાથી બગડેલું ધાવણુ સુધરે છે.

વાંઝીયાપણું અને તેના ઇલાજ.

કેટલીક સ્ત્રીઓને જ્યારે અમુક મુદત સુધી ગર્ભ રહેતો નથી ત્યારે જપતપ યજ્ઞયાગાદિ કરે છે ત્યાં સુધી તો ઠીકઠીક છે, પણ કેટલીક વેળા બીજા પુરૂષના સમાગમમાં આડે માર્ગે ઉતરી જાય છે. તેમાં વળી જે પુરૂષની સ્ત્રીને વધારે છોકરાં થાય છે તે પુરૂષ ઉપર તે મોહપામે છે. આથી તે અનિતિના અધારા ઘોર કુવામાં પડી પાપના પાણીમાં બુડે છે. પોતાના ગર્ભસ્થાનમાં જે દોષ હોય તેની દવા લેધ મટાડવા શિવાય પરપુરૂષથી છોકરાં થવાની આશા રાખવી એ તદ્દન મુખાઇજ છે. અને જે પારકા પુરૂષોથી છોકરાં થતાં હોય તો વેર્યાઓને ત્યાં હજારો જાતના પુરૂષો જાય છે ને તેથી તેમને ત્યાંતો છોકરાંઓનો ઢગલોજ થઇ જાય !

કુદરતની ઇચ્છા દરેક સ્ત્રીને સંતાન થાય તેવીજ હોય છે, પણ કેટલીકને ઋતુગ્રાવ વખતે જે સંભાળ રાખવાની, તે નહીં રાખવાથી અને બીજા કારણોથી આ રોગ લાગુ પડી જાય છે. માટે તેવા વખતમાં કોઇ વૃદ્ધ જ્ઞાનદાન અને વિદ્વાન વૈધ કે

ડાક્ટરની સલાહ લેઈ ડાક્ટરની એજ વધારે ઉત્તમ માર્ગ છે. કમળનું ફરી જવું, ગર્ભચંડ અને કમળના વ્યાધી અને સોજા હોય, શરીરમાં ચરખી વધી ગઈ હોય, કમળમાં ચાંદા પડે છે તથા ગર્ભસ્થાનમાં પડ્દાનો સોજો થઈ આવે, ચાંદી કે પરમીયાના રોગ થવાથી ધાત વહેતી હોય, કે પોતાના પુરૂષમાં કંઈ જાતના રોગ હોય તો તેથી પુત્રોત્પત્તિ થતી નથી. આ બાબત તપાસ કરવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે.

ધડિં અથવા જવના સાત સાત દાણા જુદા જુદા માટીના કારા વાસણમાં નાંખવા પછી એક વાસણમાં પુરૂષનો પેશાબ અને બીજા વાસણમાં સ્ત્રીનો પેશાબ નાંખવો. એવી રીતે સાત દીવસ સુધી સ્ત્રી પુરૂષ પોતપોતાના વાસણમાં એક એક વખત પેશાબ નાંખે જેના પેશાબથી દાણા ઉગે તે વાંજિયાપણાનું કારણ નથી, પણ જેના મૂત્રથી દાણા ન ઉગે તે રોગી છે અને તેણે દવા કરાવવી જોઈએ.

બીજી રીત—એવી છે કે જે કાચના વ્યાલામાં પાણી ભરી એકમાં પુરૂષનું અને બીજામાં સ્ત્રીનું વીર્ય નાંખવું જે વીર્ય પાણીમાં ડુબી જાય તે વાંજિયાપણાનું કારણ નથી, અને જેનું વીર્ય ડુબે નહિ તેણે દવા કરાવવી જોઈએ.

ત્રીજી રીત—દાહુ એટલે કદ્દ જેને દેટલાઈ દુધીયું-દુધેલું દુધેલી કહે છે તેના મુળમાં સ્ત્રી પુરૂષ વારાફરતી પેશાબ કરે અને જેના પેશાબથી તે સુકાઈ જાય તે વાંજિયાપણાનું કારણ છે.

ઉપર પ્રમાણે પરિક્ષા કરવી અને પછી જેનામાં રોગ જણાય તેણે સારા વિદ્વાન ડાક્ટર કે દેશી વૈદ્ય હોય તેની દવા કરવી કે જોયા બવીબમાં સંતાન થશે. આ બાબત જુના શાસ્ત્રીય

દેશી વૈદક ગ્રંથોમાંથી ચુંટી કઢાડેલા ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે.

પહેલો—જ્યારે સ્ત્રી માસીક ઋતુશ્રાવવાળી થાય ત્યારે તેના ત્રીજે દીવસે રાત્રે એક રૂપીઆભાર મેથી થોડા પાણીમાં પલાળી રાખવી ને ચોથે દીવસે સહવારમાં તે ન્હાય ત્યારે તે મેથીને વાટી તેમાં થોડી સાકર નાંખી પાછ દેવી. આ રીતે બે ત્રણ માસિકશ્રાવ વખતે કરવાથી ગર્ભ ધારણ કરશે.

બીજો—હાથીદાંતના લુકાને લુગડામાં ચાળી નાંખીને ખાંડની સાથે મેળવી રાખવું. સ્ત્રી રજસ્વલાથી મુક્ત થાય પછી નવ મહિના ને સાત દિવસ સુધી ખાવું.

ત્રીજો—ઠાયફળને બારીક વાટી લુગડા વડે ચાળીને ખાંડ સાથે રજસ્વલા પછી ત્રણ દિવસ સુધી હથેળી ભરીને ખાવું. તેના ઉપર રક્ત દુધ, ભાત અને ખાંડનું ભોજન કરવું.

ચોથો—અસગંધ એટલે આસોદ, આસસ કુટી છણીને રજસ્વલાની શરૂઆતથી તોલા ૦ થી ૦૫ સુધી ખાવું. ભોજનમાં દુધ ભાત ને ખાંડજ વાપરવી.

પાંચમો—હિરામોળ અને નવસાગર સરખે ભાગે લેઇ ખર. ગમાં બારીક વાટી એક એક તોલાની ગોળીઓ બનાવી સ્ત્રી રજસ્વલા થતાં દરરોજ એકેકી ગોળી ખાતી.

છઠો—હાથીનું મૂત્ર સંભોગ કર્યા પહેલાં અને સંભોગની વખતે પીવું.

સાતમો—કાંટા અશેળિયાની જડ ૮૫ તોલો લેઇ પાણીમાં વાટીને થોડા ગાયના દુધની સાથે પુરખે ખાવું ને સ્ત્રીને ત્રણ દીવસ ખવરાવવું.

આઠમો—ઠાળા ધંતુરાનાં ડુલ વાટી મધ તથા ધીમાં મેળવી ખવરાવવાં.

નવમો—સમુદ્રકુળ એક થોડા દહીની સાથે ગળાવવું.

દશમો—કાંકચિયાં એટલે ઠર્યાં, જેને કાચકાં કહે છે તેનો ગર સ્ત્રીના ધાવણમાં વાટી ખતી કરી થોનીમાં રાખવો.

અર્ગીઆરમો-અજમો ઘણા દીવસ એક હથેલી ભરીને ખાવો.

ખારમો—ખાજ પક્ષીની હધાર લુગડામાં લગાવી દીવેટ કરી ઋતુશ્રાવ થઈ ગયા પછી થોનીમાં રાખવી તથા થોડી મધમાં મેળવીને ખવરાવી.

તેરમો—કપ્પુતરની હધાર ઋતુશ્રાવ પછી થોનીમાં રાખવી.

આ ઉપાયો દેશી છે માટે સુચ્ર બાધઓએ નીતિમાં નહીં કોઈ વિદ્વાન વૈદની સલાહથી તેની સલાહ પ્રમાણે ખાવી અને દોષનું નિવારણ કરવું કે જેથી મનની ઇચ્છા પરિપુર્ણ થશે.

સાપની જાતો અને ઇલાજ.

દર્શકર ફેણવાળા—એ નાગની ગતિ ઘણી હોય છે. તેમની ફેણ મોટી તથા તેના પર ચક્ર, હળ, છત્ર, અંકુશાદિ ચિન્હ હોય છે. એ નાગ ઘણું ખર્ચ દીવસેજ શરવા નીકળે છે ને જ્યાં ડાંખ ભારે છે તે જગ્યા કાળી થઈ જાય છે અને સર્વે વાયુનાં લક્ષણ થાય છે. આખા શરીરમાં ઝેર ફરી વળી લોહી કાળું પાડી નાંખે છે. મુખ કાળું પડી જાય છે. ને શરીર શીકુંફય દેખાય છે. શરીરમાં ઘોટલા ઘાટ્યા હોય તેમ સોજાય છે. માથું ભારે થાય છે. ડાંખવાળા જગ્યાએથી પાણી ઝરે છે. મોંમાંથી વારંવાર થુક છુટે છે- ઉલટી થાય છે. ઘેન ચઢે છે. શરીરના સાંધા કળે છે. દાહ ઉઠે છે. પેટ ચઢી આવે છે અને ખેમાન થઈ મૃત્યુ પામે છે.

અસાધ્ય લક્ષણ—ફેણવાળી નાગો જે વડના ઝાડ નીચે મંદીરમાં, મસાણામાં, સવારે દર આગળ, મધ્યાને, સાયંકાળે ડાંખ

કર્ચો હોય તો તે અસાધ્ય છે.

મંડળી-કાખરચિત્રો નાગ—એ જાતના સાપ ઘણા ખરા સંધ્યાગાળે ફરવા નીકળે છે. તેના અંગ પર ચક્રડાં હોય છે ને તે માંછલાના રંગના હોય છે. કુંડાળા અનેક જાતનાં હોય છે તેઓ ઘણું ચાક્ષી શક્તા નથી. આ સાપ જ્યાં ડાંખ મારે છે ત્યાં નરમ સોજો ઉડે છે તથા પીતવિઠારનાં ચિન્હ થાય છે. શરીર પીળું થઈ જાય અને ડાંખ ઉપર ઢાલ ઉડે છે. આખા શરીરે સોજા ચઢે છે. ડાંખનો સોજો ફાટી પ્રસરે છે; પરસેવો છુટે છે. અને તરસ ઘણી લાગે છે. સાંધા ઢીલા પડે છે, ઘેન ચઢે છે તથા ખેભાત થઈ આખરે મૃત્યુ પામે છે.

અસાધ્ય લક્ષણ—અજીરણવાળાને, બાળકને, વૃદ્ધને, બુઘ્યાને પીત્ત રોગથી પીડાતાને, નખળાને, પ્રમેહવાળા તથા ગર્ભવંતી સ્ત્રીને ઠરડયો હોય તો તે અસાધ્ય છે.

રાજીસ ચોટલે રાજમાન—એના આખા શરીરે ચીત્ર વિ-ચીત્ર રંગની લીટીઓ હોય છે. જ્યાં ડાંખ મારે તે જગ્યા ઘોળી થાય છે. ને ડાંખ પર સોજો આવી તે જગ્યા માઠણી થાય છે. શરીરનું લોહી સફેદ થઈ અંગ શીકું દેખાય ને શરીર ભારી થાય છે. ડાંખ પ્રસરે છે, નાક આંખને મોંઢામાંથી પાણી છુટે છે. માંથુ સખત ચઢે છે. ગરદન અઠડાઈ જાય છે. ટાઢીઓ તાવ આવે છે, શરીર ઢીલું થઈ જાય છે ને બીજાં લક્ષણ ફેણવાળા નામના જેવાં થાય છે.

અસાધ્ય લક્ષણ—અજીરણવાળો, વૃદ્ધ બાળક, ગર્ભણી સ્ત્રી, પ્રમેહનો રોગી તથા નખળાઈના શરીરવાળાને ઠરડે તો તે અસાધ્ય છે.

ઝરી ડાંખની પરિક્ષા—ડાંખ દેખાતો ન હોય તો શું કરવું ? કોઈ પણ જાનવરે ડાંખ કર્યો હોય તો, ને તે દીઠામાં ન આવે

તો નાગરવેલના એક પાનને હાથમાં ચોળીને ડંખવાળી જગ્યા પર ધસવું; જો ડંખ ઝેરી જનવરે કર્યો હશે તો તે જગ્યા કાળી પડી જશે, (૨) ખેતરમાંની કાળી માટી ખવરાવવી. ને જો તે તીખા લાગે તો સાપનો ડંખ છે એમ સમજવું. ખાટી લાગે તો ચાકળનો ડંખ જણવો. ને મીઠી લાગે તો ઉંદરનો ડંખ સમજી લેવો. (૩) કરમદાનું તાળું મુળાઉં આશરે અડધો તોડો લેઇ નવટાંક પાણીમાં ધસીને પાવું. ઝેર શરીરમાં હશે તો ઉલટી નહીં થાય ને ઝેરી જનવરે ડંખ નહીં માર્યો હોય તો ઉલટી થશે. (૪) સર્પના ડંખનોજ વેહેમ હોય તો લાલ સુકાં મરચાં ખવરાવવાં. જો તીખાં ન લાગે તો સાપનો ડંખ છે એમ જાણવું તથા જરા મીઠું લેઇ ખવરાવવું ને તે ખાઈ લાગે તો સાપનો ડંખ નથી એમ સમજવું.

સર્પ ડંખનો ઉપાય—ડંખની ઉપર ચાર પાંચ આંગળને છેટે મજબુત દોરો બાંધવો. વળી તેના ચાર તસુ આગળ બીજો સખત દોરો બાંધવો એમ ચાર પાંચ દોરો ઉપરા ઉપરી છેટે છેટે બાંધવા પછી ડંખ વાળી જગ્યાએ નસતર મુકીને લોહી કાઢી નાંખવું એટલે તેની સાથે ઝેર પણ નીકળી જશે. પછી લોટું ઉતું કરીને અથવા બળતા અંગારાને ઉનો ઉનો ચાંપી ડામ દેવો. (દોઢ મીનીટ સુધી ડામ દાખી રાખવો) અથવા બંદુકનો દારૂ મળી આવે તો થોડો ડંખ ઉપર મુકી સળગાવો ને પછી કારખોનીયક એસીડ અથવા નાઇટ્રીય એસીડ ચોપડવી. આ ધલાળે ચાલાક અને હિમ્મતવાન પુરૂષેજ કરવા. (૨) કડવા લીંબડાની લીંબોળીયેનો મગજ, સીંધાલુણ તથા મરી ફરેક ના તોડો લેઇ ધી સ્થાયે ચડાવું આ ઉપરાંત બીજા ઉપાય નીચે મુજબ છે.

ઉપાય—વાંઝણી કોકોડીનાં મૂળ, તાંદળજનાં મૂળ, વેવનાં

મૂળ, કુકડપાડા અને ચરીકા એ દરેક દશદશ તોલા લેઇ તેમને જોખરાં કરી પાંચશેર પાણી સાથે ઉઠાવનાં સવાશેર પાણી બાકી રહે, ત્યારે તે ગોળી લેઇને તેમાં ૪૮કડી તોલા ૧૩, નવસાગર તોલા ૧૩, ટંકણુ તોલા ૧૩ અને મધ તોલા ૧૩ નાળી પછી તે સર્વે કાચના બાટલામાં ભરીને મજબુત બુચ મારી. રાખવો. અને કોઇને સાપ ઠરડે ત્યાં એ ઓપધમાંથી જે તોલા લેઇને દરદીને પાઇ દેવું તથા આંખોમાં આજવું તથા એ દવામાં લુગડાનો કડકો પલાળી તેની ગડી વાળીને ડંખપર મૂવું. કદાચ એક વાર ઓપધ પાવાથી દરદી શુદ્ધિમાં ન આવે તો અડધો કલાક વાટ જોઇને દવા ફરીથી પાવી એમ વધારેમાં વધારે ચારવાર કરવાથી ગમે તેવું ઝેર હશે તો પણ મટી જશે. (૨) સાપના ઝેર ઉપરની અઠસીર દવા માત્ર નોળીઓ તથા મદારી લોકો જાણે છે. જેને લોકો કુતરી કુઠડી કે ગોત્રીના નામે ઓળખે છે, તે એક જાતનું ઘાસ છે અને તે ચોપાસામાં વાડોમાં થાય છે. જેને કાંગના જેવાં લોળીયાં આવે છે. એ વનસ્પતિમાં સાપનું ઝેર નાખુદ કરવાને અત્યંત ચમત્કાર રહેલો છે સાપ સાથે લડતી વખતે નોળી-આને સાપ ડંખ મારે છે, ત્યારે નોળીઓ એ વનસ્પતિ સુધી આવે છે જેથી ઝેરની અસર થતી નથી. સાપ ઠરડ્યો હોય તેવા લોકોને એ વનસ્પતિના રસનું અંજન કરવાથી, સુધાડવાથી ડંખે ચોપડવાથી તથા બાન હોય તો પાવાથી દરેક દરદીઓ તત્કાળ સારા થયા છે, લીલી વનસ્પતિનો રસ કાઢી રાખતા અને વાપરતી વખતે તે સુકાઈ ગયો હોય તો એ સુકા રસની પતરીઓને પાણીમાં ઓગાળીને ઉપયોગ કરવાથી પણ આરામ થાય છે.

સાપનો મોહોરો—સાખર શિંગાનો એક કુકડો કાપીને તે

ધાસમાં લપેટવો, પછી તેનાપર ત્રાંખાનું પતરું ચાલીને તે દેવતામાં મૂકવો. ત્રાંખાનું પતરું લાલચોળ થાય અને અંદરથી સાબરશિંગાનાં ટુકડાં બળીને કાળો પડે ત્યારે ઠાઠી લેઈને તે રાખી મૂકવો. એ રીતે તૈયાર થયેલો તે ટુકડો સાપના મોહોરાના નામે ઝોળાખાય છે, તે વાપરવાની રીત એવી છે કે—સાપ કરડ્યો હોય તે ડાંખ ઉપર એ મોહોરો મૂકવો જેથી તે ત્યાં ચોટી જઈને ઝુર ચુરસી લેવા લાગશે અને એ એક મિનિટમાં તો તે ડાંખપરથી વધુટી પડશે, ત્યારે તે લેઈને પાણીમાં નાખવો, અડધી મિનિટ પછી પાણીમાંથી ઠાઠી લેઈને તે લુગડામાં નાખી દોરો કરવો અને પાછો ડાંખ પર મૂકવો, વળી છુટી પડે ત્યારે પાણીમાં નાંખી દોરો ઠરીને ડાંખ પર મૂકવો; એમ ત્રણવાર કરવાથી ઝેર નાશ થશે.

સાપના ઝેરના બીજા ઉપાયો— (૧) મદારી લેકો સાપ પકડતા જાય છે ત્યારે એક તુંબડીમાં પોતાનું મુત્ર ભરીને સાથે લઈ જાય છે, અને પછી ઠઠાગ સાપ ડાંખ મારે છે તો પછી પેલું મુત્ર પી જાય છે; જેથી ઝેર બિલકુલ અસર કરતું નથી. (૨) વાંઝણી ઠાંડીનું મૂળ, અરડુમાનું મૂળ અને કપાસનું મૂળ ડમરાનું મૂળ એઓને નર મુત્રમાં ધસીને પાવાથી ઘોપડાનું ઝેર કિતરી જાય છે. (૩) ઉંખાનું મૂળ ધસીને પીવાથી તથા ડાંખ પર ચોપડવાથી ચિત્રાના ઝેરની અસર થતી નથી. (૪) ઘોળા સાટોડી ઘોળો અઘેડો અથવા સગતરો એમાંથી ગમે તેનાં મૂળ હાથમાં રાખીને પછી જીવતા વિંછીને ચીડવીએ અને તે ઠરડે તો પણ તેનું ઝેર ચડતું નથી, વળા એ મુળાયામાંથી ચઢાય તે મુળાડીયું ચાવીને તેનો રસ વિંછી પર ઘુંટીએ તો તે ઝેરવગરનો થઈ જાય છે એવો એમાં ચમત્કાર છે, પણ એ મૂળ રવિવારે વીધીથી કાઢેલાં હોવા જોઈએ. તમારે જોઈએ.

તો સગા રૂપીએ મનીઆરડરથી મોકલી અમારે ત્યાંથી મંગાવાડેજે.

મહાત્માની પ્રસાદી—સ્વીવારે સધેસરીનું મુળ ઉતર દીશા તરફનું કાઢી લાવી રાખી મુકવું. પછી કોઇને જ્યાં સુધી વિંછી ચડ્યો હોય, ત્યાં એ મૂળીયું ફેરવતા ફેરવતા ડાંખ તરફ આવવું જેથી ઝેર નીચે ઉતરતું જગે. એ રીતે બે ચાર વાર એ મૂળીયું ફેરવવાથી ઝેર ડાંખમાં આવીને ઠરે, ત્યારે તે મૂળ પાણીમાં ધસીને ડાંખ પર ચોપડવું. તે લેપ સુઠાસે કે તરત ઝેર ડાંખમાંથી પણ નાપુદ થશે. મૂળીયું ફેરવતી વખતે શરીરને લાગવા દેવું નહીં શરીરથી બે આંગળના અંતરે ફેરવવું. આ મૂળ નવું હોય ત્યાં સુધી સારો ફાયદો કરે છે, માટે તે જીનુ થાય એટલે બીજું લેવું. (૨) કાચખાના હાડકાં, મનસીલ, હરતાલ, કૌવચનાં બીજ એ બધું સરખા ભાગે લઇને તે મધ સાથે ઘુંટીને બોરના લાકડાના દંડ પર તેનો લેપ કરીને છાંયડે સુકાવી રાખી મુકવો. એ દંડ ઉપરની રીતે સવળો ફેરવવાથી ઝેર ઉતરે છે અને ડાંખ પરથી અવળો ફેરવવાથી ઝેર ચડે છે; અને ડાંખ પર થોડી વાર અણડી રાખવાથી ઝેર ડાંખમાંથી નાપુદ થાય છે, (૩) અરણીનાં મૂળ પાણીમાં ધસીને પાવાથી અશીજીનું ઝેર ઉતરી જાય છે કારકે તેમાં અશીજીનું ઝેર નાપુદ કરવાને ચમત્કારીક ગુણ રહેલો છે; અને તેટલા માટેજ ધા વગેરેમાં ભરવામાં આવતા અશીજીનું ઝેર ચઢે નહિ એટલા સાફ અશીજીને અરણીના રસ સાથે મેળવાંને ભરવામાં આવે છે (૪) છાશમાં હીંગ નાંખીને પીવાથી અગર અરીઠાઓનું પાણી પીવાથી પણ અશીજીનું ઝેર નાપુદ થાય છે. (૫) દુધમાં સાકર નાંખીને પીવાથી ધંતુરાનું ઝેર ઉતરી જાય છે. (૬) ધી સાથે ટંકણખાર પીવાથી વઢનાગનું ઝેર જાય છે. (૭) પીપળાનાં પાંદડાંને રસ પીવાથી અશીજીનું ઝેર જાય છે. (૮) ઉ-બરાનાં દશ પાંદડાં વીસ તોલા પાણી સાથે વાટી તેનો રસ કઢીને

પાવો. એ રીતે દર એક એક કલાકે ત્રણવાર પીવાથી સોમલતું ઝેર નાશુદ્ધ થાય છે. (૮) કારેલીની જડ પાણીમાં ધર્મીને પીવાથી પારાનો ઉપદ્રવ મટી જાય છે, [૧૦] સાપની કાંચળીનો ત્રણ દિવસ ધુમાડો દેવાથી ઉંદરનું ઝેર જાય છે. (૧૧) તલ, ગોળ, તલનું તેલ અને આઠડાનું દૂધએ બધાં સરખે ભાગે લેધ અડધાથી એક તોલાની માત્રામાં પીવાથી હડખાયા કુતરાનું ઝેર દૂર થાય છે, અને હડખવા ઉત્પન્ન કરનારા બધા કીડા પેટમાંથી નિકળી પડે છે. [૧૨] સરસડાનાં બીજના ચૂર્ણને આઠડાના દુધની ત્રણ બાવનાઓ દેવી, પછી તેને લીંડીપીપર સાથે મેળવી ગરમ પાણી સાથે પાવાથી સાપ વીંછી, ઉંદર, કાનખજુરા, ગરોળી, કાચંડા, બમરા, માંખ વગેરે સરવે ઝેરી જંતુઓનું ઝેર દૂર થાય છે. (૧૩) સરસડાનાં ફળ છાલ અને મૂળ, અકોલી જડ, મીંઢળ, કુકડવેલ એ બધાં સરખા ભાગે લેધ ચૂર્ણ કરીને તે ચૂર્ણ તાંદળજના રસ સાથે પીવાથી દરેક જ્વરનાં ઝેર દૂર થાય છે. [૧૪] નેપાળાનાં બીયાંની અંદરની જીભો કઢી તેને લીંબુના રસના એકવીસ પટ દેવા પછી તેની ગોળી બાંધી રાખવી. તે ગોળી માણસના પેસાબ સાથે ધસીને આંખમાં આંજવાથી સાપ ઠરડવાથી મરણુ પ્રાયઃ થયેલો પણ જીવે છે. (૧૫) રવિવારે કપાસનું મૂળ ટાઢી લાવી તે વિંછીના ડાંખપર ફેરવવાથી તત્કાળ ઝેર ઉતરી જાય છે.

વીંછીની ઉત્પત્તિ—ગાય ભેંસના સડેલા છાણમાંથી તથા મુએલા પ્રાણીના સડેલા શરીરમાં તથા સડેલા સર્પથી વીંછી ઉત્પન્ન થાય છે. તે મંદવિષ મધ્ય વિષ અને મહા વિષ હોય છે. મંદ વિષવાળા ઘોળા, શ્વેત બાખરા, લુખા, કાખરચીત્રા શ્યામ રૂવાટાવાળા તથા પાંખોવાળા હોય છે. મધ્ય વિષવાળા ધુસરા, પેટવાળા

ત્રણ પાંખડાવાળા, રાતા, પીળા ગૌરવર્ણી, ચીત્રવાળા તથા લોહી સરખી ઢાંતીવાળા હોય છે, અને અધીક વિષવાળા, લીલા કાચ જેવા, રક્ત, શ્વેત, કાળા, એક તેમજ બે પાંખડાવાળા હોય છે. ઉપરીંગ નામનો વાછી મુખેથી કરડે છે તે બીજા બધાથી બહુ વેદના કરે છે, અને તેમાંથી ઘણાં જણા મરણ પામે છે.

વીંછીના ઝેરનાં લક્ષણ—જેનું ઝેર તીક્ષ્ણ હોય છે, તે અગ્નીની પેઠે બળતરા ઉપજાવે છે. પછી આખરે આખા શરીરમાં ચડી જાય છે. ને છેવટે ડાંખમાં આવી અતીશય પીડા કરે છે તેનો ડાંશ કાળો અને હમણાં પુરશે એવો થાય છે. મહા વિષવાળા વીંછીએ કરડેલા અવાચક, તાવથી પીડીત, જરા બેહેનરાવાળા, પરસેવાથી તરબોળ, મુર્છાત, સુકાયેલા મુખવાળાને વહીવળ થાય છે મુખેથી કરડેલા કે મહા વિષવાળા વીંછીએ કરડેલા મનુષ્યનું કાળજીનું ધડકે છે. જીભ ટુંકી થાય છે, શ્વાસ રૂંધાય છે, અને આખા શરીરનું માંસ સાશુશીથી ખેંચાતું હોય એમ લાગે છે આવા લક્ષણવાળો દરદી અસાધ્ય દરદી કહેવાય છે.

વીંછીના ઝેરનાં ઉપાય—૧ લો—ડાંખેલી જગ્યાપર સમુદ્રના પાણીથી પાણીથી પાકેલું મીઠું તોલો ના ઝીણું વાટીને ડાંખપર મુકવું ને તે ઉપર પાટો બાંધવો તથા ડાંખ ઉપર હળદરની ધુણી દેવી. ૨ જો—જેવો કરડે તેવી તરતજ પોતાની કે પારકી બગલ બહુજ નેરથી સુધવી અથવા જીની ટોપીનો અંદરનો ભાગ સુંધવો કાંતો સ્ટ્રાંગ લીકર એમોનિયા સુંધવું જેથી ડાંખ ચડશે નહીં. ૩ જો—પેનકીલર અગર સ્ટ્રાંગ લીકર એમોનીયાઃ ડાંખ ઉપર ઘણીવાર સુધી ધસવું અગર દીવાસળીના ગંધરપને પાણી સાથે ઘસી ડાંખ ઉપર લગાડવો. અથવા ફટકડી ઉતી કરી ડાંખ ઉપર આંપવી. ૪ થો—આં

બલીના કચુડાને એક બાજુથી સખત ધસી ગરમને ગરમ ડાંખડું ઉપર ચોટાડી દેવો. જ્યારે ઝેર ચુશી લેશે ત્યારે તે ઉખડી પડશે. મીઠું મુખમાં ચાવી જે અંગે કરડો હોય તેની સામા કાનમાં જોરથી ટુંક મારવી. સરત એટલી રાખવીકે મોંમાં મીઠું રહી જવું ન જોઈએ. ૫ મો—૧૧ શેર પીવાના જલદ દારૂમાં ખાવાનું મીઠું ચાર ટોણા નાંખી આંગળવા દેવું ને તેમાં લુગડાનું પોતુ પલાલી ડાંખ ઉપર તે પોતુ મુકવું. ને આંગળીએ કરડવો હોય તો આંગળી તેમાં બોળી રાખવી ૬ ઠો—રાતા કણેરના તાંજાં મુળીયાં તથા મરી એ બેઉને ઉના પાણીમાં નાટીને ડાંખ પર લેપ કરવા. જેથી ઝેર ઉતરી જશે ૭ મો—કાળી તુલસીના પાંદડાં ડાંખપર ઘસવાં, અથવા નખ તેલ ઘસવાથી પણ આનામ થશે ૮ મો—બાણસના માથાના મોવાળા પીળા સરસવને જુના ગોળનો ધુપ ડાંખે દેવાથી ડાંખ ઉતરી જશે. તેમજ હાથીના કરસણનું મુળ ધસીને ડાંખે લગાવથી પણ નરમ પડી જશે.

પુરૂષોની નામદાઈના ઉપાય.

હેતુ—જે પુરૂષ વાજક્રિયા એટલે વીર્ય વૃદ્ધિ કરનારાં ઔષધો વગેરે ઉપાયો નથી કરતો અને મિથ્યા આહાર વિહાર કરે છે, તે પુરૂષનું વીર્ય ઘટી જઈને અથવા ખગડી જઈને તે બાણસ ધ્વજ ભંગપણને પામે છે.

લક્ષણ—એ રોગવાળા પુરૂષથી ટાઢ તડકો, ભૂખ તરસ મહેનત વગેરે ધણાંજ થોડાં સહન થાય છે, તેના પગની પીંડીઓ તથા સાંધા ઠીલા થાય છે, તેના બુદ્ધિ બળ અને ઈંદ્રીયોની શક્તિ હીન થાય છે, તેની મુખ કાંતિ શીકી લાગે છે, વીર્ય અલ્પ અને પાણી જેવું હોય છે, મૂત્રેન્દ્રિય શિથિલ હોય છે, જહરાગ્નિ મંદ હોય છે અને હોંસ ઉડી ગયા જેવો લાગે છે.

સાધ્ય અસાધ્ય માખાપના રજ અને વીંચના દોષથી જન્મથી મળેલી નપુંસકતા તથા મર્મસ્થાનનો દોષ થવાથી થયેલી નપુંસકતા અસાધ્ય છે. બાપી ધાતુની કમતાકાદ વગેરેથી ઉપજેલી સાધ્ય છે; માટે તેના ઉપચારો કરવા.

વાજકરણ પ્રયોગો—ધોળી કરેણનાં મૂળ તોલા ૮૦ લાવી તેને છુંદીને આઠ શેર પાણી સાથે ઉકાળતાં બાપી બશેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારીને ગાળી લેવું. આદ તે પાણીમાં બેસતું બશેર દુધ નાંખીને ફરીથી ઉકાળતાં પાણીનો ભાગ બગી જઇને દુધ માત્ર બાકી રહે, ત્યારે ઉતારી લેઇ તેમાં શાધેયો સોમલ તોલો એક તથા જાયફળ, જવંત્રી, કેસર, લવીંગ, સમુદ્રફળ અને કપુર એ દરેકનું ચૂર્ણ એક એક તોલો નાંખવું; પછી તેમાં થોડી બાપી છાશ નાંખીને દહીં જમાવવું. પછી તે દહીંને વલોચી તેનું માખણ કાઢી તેને તાવીને ઘી કરી એક શીશીમાં તે ભરી રાખવું. એ ઘીનું માત્ર એકજ ટીપું પાકેલા પાન પર ચોપડીને તે પાન ખાવું, અને ઉપર ત્રયોદશ ગુણી તાંબુલ ખાવું; જેથી ગમેતેવી નપુંસકતા આવી હોય તે પણ દુર થાય છે, અને સ્ત્રીસંગતી ઇચ્છા ઘણીજ થાય છે, શ્વાસ ખાંસી કફ અને વાયુના રોગો મટે છે. આ ઘી ઝેરી છે, તેથી માપ કરતાં વધારે ખાવું નહિ, તેમજ ગાખણ તાવતી વખતે તેની વરાળ આંખને લાગે નહિ તેવી સભાળ રાખવી. દ્વાયા આસત (ગરમી) વધારે જણાય, તો ઘી દુધ તથા મધુર પદાર્થો વધારે ખાવા. (૨) સારા ઉંચા રૂમી હીંગલોકનું ચૂર્ણ કરી તેને લીંબુનારસ અને ઘેડીના દુધના સાત સાત પટ દેવા. પછી ફાતરાં વિનાની અડદની દાળ ચેાઃ શેર લેઇને તેને પાણીથી કરમોવી પછી પેલા હીંગલોકના ત્રણ તોલા ચૂર્ણ સાથે રગદોળીને છાંયે સુકવવી.

પછી દરરોજ એ દાળમાંથી અડધો શેર દાળ એક સારી તિરોગી બઠરીને ખવરાવવી અને તે બઠરીનું દૂધ નિકળે તેમાં થોડી ખીજ હીંગલોઠ વગરની અડધની દાળ નાંખી તેની ખીર ઠરીને સવારના ખાવી, અને સાંજે બઠરીનું દુધ નિકળે તે એમને એમ શેર ઠક્યું પી જવું. એ પ્રમાણે ૨૮ દિવસ કરવાથી નપુંસક હોય તે મર્દ થાય છે, અને એકસો સ્ત્રીઓ ભેગવા શકેછે. આ ઉપાય વાત, પિત અને ઠંડ એમાંની ગમે તેવી પ્રકૃતિ વાળાને પણ લાગુ પડેછે. ઉપરનાં એ ઔષધો પૈકી ગમે તે ઔષધ વાપરનારે સખ્ત પથ્ય પાળવું. માત્ર ધંધારી રોટલો ધી દુધ અને ચોખા સિવાય ખીજું કંઈ પણ ખાવું નહિ એસડ ખાવ તેથી બમણા દિવસ ચરી પાળવી, તેલ મરચુ આંબલી અને હીંગ બાર મહિના સુધી ખાવાં નહિ; એ રીતે બરોબર પરહેજ પાળવાની તબવીબ રાખવી જોઈએ.

નસોની શિથિલતાના ઉપાય — નસોની કમજોરથી નપુંસકતા આવાં હોય તો સુવરની ચરખી મધ સાથે મેળવીને છદ્દી પર મર્દન કરવાથી નસો મજબૂત થઈને નપુંસકતા જાયછે. અનેક ઝેરી ચીજો સાથે કાઢેલા સાંઠાના તેલ કરતાં આ દવા દશ ગણી વધારે ફાયદાકારક છે. કોઈ સારો માણસ તેનો ઉપયોગ કરે તોપણ તેનું લીંગ જડું મજબૂત અને લાંબુ થઈ જાયછે. (૨) વાંઘની ચરખીનું છદ્દી પર મર્દન કરવાથી પણ નપુંસકતા જાય છે. (૩) ધોળા કરેણના મૂળને ગધેડાના મૂત્રમાં ધસીને છદ્દી પર લેપ કરવાથી પુરુષત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. એ લેપથી સોજો આવે તો ધી ચોપડવાથી સારું થશે.

પુરુષાત્તન આપનાર ઉપચારો—ખાખરાના ઝાડની નજીક ખોદીને તેનું મૂળ ઉઘાડું કરવું, પછી તે મૂળને નીચેની બાજુએ

ચીરો પાડી તેની નીચે માટીનું એક રીઢું વાસણ મેલી આગુપાગુ
અને મૂળ ઉપર થોડી માટી વાળવી. પછી તેના પર અડધાં જ-
ણાંને અગ્નિ કરવો અને તે શાંત થયા પછી પેલું વાસણ કાઢી
લેઈ તેમાં પડેલો ખાખરાનો અર્ક રાખી મેલવો. પછી ગોખર, તાલ-
મખાના, શતાવરી, કૈવયાં, ગંજેડી, બગબીજ, ગજો, આંખળાં,
ભોંયકહોળું, હરડે, વાવડીંગ, ચિત્રા, જેડીમધ અને લીંડીપીપર એ
૧૪ ચીજો સરખા ભાગે લેઈ તેનું ચૂર્ણ તોલો એક, સાકર તોલા
બે, મધ તોલા બે અને ઘી તોલા દેઢ સાથે મેળવીને ચાટી જવું;
અને ઉપર શેર કદયું દુધ પીવું તેથી ધતુંની અત્યંત વૃદ્ધિ થાય છે.
(૨) કાળા સાપનાં હાડકાંની રાખ રતી વા લેઈ તે ઘી સાથે મેળ-
વીને ખાવાથી અત્યંત ધાતુ વધે છે. (૩) જે ઉત્કંટાના બળાંને
માત્ર એકજ મૂળ હોય તેવા ઉત્કંટાઓનાં મૂળ લાવી ખાંડીને ભુકો
કરી તે ભુકો અડધા તોલાના હિસાબે લેઈ દુધમાં નાંખીને પીવાથી
પુરૂષ કામાતુર થઈ જાય છે. આ દવા સ્ત્રી પાસે હોય તોજ ખાવી.
(૪) બકરાના અંડોપ (કપોળીયા), સિંધવ, લીંડીપીપર અને ઘી
એ બધાં દુધ સાથે ભેગાં પઠાવીને ખાવાથી સો સ્ત્રીઓ ભોગવવાનું
સામર્થ્ય આવે છે.

સ્થંભન યોગ—કાળા સાપનું હાડકું લેઈ તેનો મણકો
ખનારીને કમરે બાંધવાથી એ મણકો કંઠે રહે ત્યાં સુધી વીર્ય આવ
થતો નથી. (૨) કાચડાની પૂછડીની રાચ લેઈને તણખલા સાથે
ગુંથીને તેની વીંટી બાંધવી. એ વીંટી ટચલો આંગળીએ ધાલેલો
હશે ત્યાં સુધી વીર્ય સ્ખલિત થશે નહિ. (૩) કણ્ણના બીજને
કોરી તેની અંદર ધોળા ખરસાંડના મૂળના ચૂર્ણ સાથે ખરલ કરેલો
પારો ભરી, પછી તે બીજ પર સોનાનું પતરું મઢી લેવું. પછી રતિ

વખતે એ બીજા મોંઢામાં રાખ્યું હોય ત્યાં સુધી વીચ રખાવિત થતું નથી.

ધાતુવર્ગક ઇલાજ—એક જયફળને ધારી તેની અંદર ઘોળા કરાવના. મૂળનું દુધ ભરી, પછી તેનાં મોં પર જયફળ ડારતી વખતે નિકળેલો ગાળ—ભુકો દાખી દેવો. પછી તે જયફળ પર ધજીનો આટો ચઢાવી ધીના દીવા પર ધરીને લોટ લાલચોળ થઇ જાય ત્યાં સુધી શેકવું. પછી ધજીના લોટનું પડ કાઢી નાંખીને તે જયફળને ખારીક ખરલ કરીને તેમાં મધ નાંખીને મરી જેવડી ગોળાઓ કરવી. અને દરરોજ સવારે એક ગોળા મધ સાથે ખાવી. સખ્ત પથ્ય પાળવું. માત્ર ધજી, ચોખ્ખા, દુધ, ધી, સાકર એટલુંજ ખવું. જેથી અત્યંત ધાતુ વધે છે, અને રતિની ઇચ્છા પણ વધે છે; એ અનેક વાર અનુભવેલું હોવાથી આ અનુભવ સિદ્ધ ઇલાજ ધણો અકરીર છે.

દીવાનાપણું—ગાંડપણું.

કારણો—પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ, વિષ વગેરેથી ખિગાડ પામેલું બોજન કરવાથી, દેવ ગુરૂ આહ્વાણ સાધુ સંત વગેરેનો તિરસ્કાર કરવાથી, તથા હર્ષ શોક ભય વગેરે કારણોથી દોષો વિદ્યાર પામી પોતાનો માર્ગ છોડી બુદ્ધિનું સ્થાનક જે મન તેને દુષ્ટ કરી પછી મનને જ્ઞાન આપનારા ઉન્મત્તી નામના જ્ઞાનતંતુઓમાં પ્રવેશે છે, ત્યારે તેઓ ઉન્મત્તી નામના તંતુઓમાં મદ ઉપજવી માણસના અંતઃકરણને મોહિત કરી નાંખે છે; તેથી આ રોગ ઉન્માદ નામે ઓળખાય છે.

લક્ષણ—જ્ઞાનતંતુઓમાં મદ ઉપજવાથી તેમાં સાત્વિક ગુણ ન રહેતાં અત્યંત રજોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. જેથી બુદ્ધિ, સ્મરણ-શક્તિ, સારાસાર વિચાર શક્તિ વગેરેમાંથી પણ સાત્વિક ગુણનો

ભાગ જે સ્થિતતા તેનો નાશ થઈ રજ્જેશુણના લીધે તેઓ અત્યંત ચંચળ બને છે. અને તેથી ગાંડા માણસ ધડીઠમાં ગાય છે, ધડીઠમાં નાચે છે, કુદે છે, રડે છે. દસે છે, ઉડી ઉડીને નાસે છે, વિચિત્ર બાપણ કરે છે, જેને તેને મારવા દોડે છે; વગેરે વિકારો લાગુ પડે છે. તેથી તે રોગ ઉન્માદ, દીવાનાપણું, ચિત્તભ્રમ કે ઘેલછાના નામે ઓળખાય છે.

ઉપાય — આ વ્યાધિ માનસિક એટલે મનના જ્ઞાનતંતુઓના બિગાડનો છે. માટે જ્ઞાનતંતુઓમાંથી રાજસગુણ દૂર કરી સદાને માટે સત્વિક ગુણનું સ્થાપન કરે તેવાં ઓપદ્ય તો ઘણાં છે. પણ ઉન્માદ, વાદ, હીસ્ટીરીયા, વીર્ય શ્રાવ વગેરેથી બચડેલા જ્ઞાનતંતુઓને સુધારવા વનસ્પતિમાં આહ્લી અને જીનું ધી પણ અસર કરે છે; અને તેથી તે દરેક સ્વતંત્ર રીતે પણ આ રોગ પર લાગુ પડે છે. (૧) આહ્લી, ઘોડાવજ, સિંધવ, શંખાવળી, છીણી (બેયણાં), માલદાઠણી, ઇંદ્રવારણી, લીંડીપીપર એ ૮ ચીજો દરેક ત્રણ ત્રણ જવ ભાર, સોનાના વરખ બે જવ ભાર અને વછનાગ એક તલ ભાર, એ સર્વેનું ચુરણ કરી તે ચૂર્ણ દશ વર્ષના જૂના ધી તોલા ચાર સાથે ચટાડવું અને તે પાચન થયા પછી માત્ર સાઠી ચોખ્ખાનો ભાત, ધી અને મધ સાથે ખવરાવવો. એ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ કરવાથી ઉન્માદ તેમજ વાદનું દરદ ગમે તેવું બચાંકર અને ગમે તેટલું જીનું હોય, તો પણ જડ મૂતમાંથી નાશ થાય છે. એમાં બિલકુલ સંદેહ નથી. આ પ્રયોગ સેંકડો દરદીઓ પર અજમાવ્યાથી સારા સારા નામાંકિત વૈદ્યરાજો અને ડાક્ટરોએ છોડી દીધેલા દરદીઓ પણ અજાયબ રીતે સારા થયાનો અનુભવ મળી ચુક્યો છે. સાઠી ચોખ્ખા સાથે મધ અને ધી ખાવાનાં છે તે સરખાં નહિ લેતાં વધારે

ઝોછા પ્રમાણમાં લેવાં, મધ અને ધી સરખા ભાગે લેવાથી વિષ તુલ્ય થાય છે. (૨) તાડની ડાળીઓનો રસ જે તોલા લેછ તેમાં વા તોલો મધ નાંખીને પીવાથી અગર એકસો રસ પીવાથી પણ કિન્માંદનું દરદ અતિ ભયંકર ન હોય તો તેનો નાશ કરે છે. (૩) ધંતુરાનાં બીજ એકથી માંડીને પાંચ સુધી. પીંપર નંગ ૨૨ એ બેતું ચૂર્ણ કરી ચાર તોલા દસ વપના ગુના ધી સાથે સેવન કરવાથી પણ આ રોગ મટે છે.

ક્ષય રોગની સમજ અને ઉપાય.

કારણો—અપાનવાયુ, મૂત્ર, મળ વગેરેના વેગને રોકવાથી. અત્યંત સ્ત્રી સંગ ઉપવાસ વગેરેથી, ધતુઓનો ક્ષય થવાથી. બર્ણા-આ સાથે કુસ્તી અત્યંત શ્રમ વગેરે સાદસ કર્મથી, અને વખત જે વખત વધારે ઓછું ખાવાથી, એ મુખ્ય ચાર કારણોથી વાયુ ફાપ પામી જઠરાગ્નિને મંદ કરી પિત અને કફને બગાડે છે; ત્યારે જેમાં કફની અધિકતા છે એવા તે દોષો રસને વહેવાની નળી એને બંધ કરી દે છે, જેથી રસ હૃદયમાં રહીનેજ નાશ પામે છે, અથવા તો મુખ વાટે બહાર નીકળી પડે છે તેથી માણસ અન્ના-દિકનો શરીર પોષણાર્થે જે આહાર કરે છે તે સર્વે ફેકટ જાય છે. કારણકે પ્રાણી જે ખેરાક ખાય છે તેમાંથી પ્રથમ રસ નામની ધાતુ થાય છે, પછી રસમાંથી રક્ત લોહીમાંથી માંસ, મેદ, હાડકાં, મ-જ્જા અને વીર્ય થાય છે. પરંતુ આ રોગમાં સકુથી પ્રથમની ધાતુ એટલે રસજ નાશ પામે છે, તો પછી રક્ત માંસ વગેરે બંધાયજ શમાંથી ? અને એ રીતે નવી ધાતુઓ ન બાંધતાં પ્રથમની હોય તેમનો પણ દહાડે દહાડે ક્ષય થતો જાય છે; તેથી આ રોગ ક્ષયના નામે ઓળખાય છે. જે ક્ષયમાં પ્રથમ આમ, રસ, રક્ત, વગેરે ધા-

તુઓનો અનુક્રમે ક્ષય થતો જઈ છેવટે વીર્યનો ક્ષય થાય છે, તે અનુલોમ એટલે સીધો ક્ષય ઠહેવાય છે, પરંતુ ઘણાજ સ્ત્રી સંગ વગેરે કારણોથી જેમાં પ્રથમ વીર્યનો ક્ષય થઈ પછી બીજા ધાતુઓનો ક્ષય થાય છે, તે વિલોમ એટલે અવળો ક્ષય ઠહેવાય છે,

પૂર્વરૂપ—ક્ષયનો રોગ થવા આગમ્ય શ્વાસ થાય છે, હાથ પગ ગળે છે. કફના ગલકા પડે છે, તાજવું સુકું થાય છે, જઠરાગ્નિ મંદ પડી જાય છે, સંલેખમ અને ઉધરસ થાય છે, ઉંઘ ઘણી આવે છે, નેત્ર ઘેળાં થાય છે, અને તેને માંસ લક્ષણની અને રતિ સુખની ઠંડા ઘણી થાય છે; તેમજ વિચિત્ર સ્વપ્નાં આવે છે.

લક્ષણો—ઘણું કરીને આ રોગ વાયુ પિત્ત અને ઠંડ એ એ ત્રણે દોષોના ક્રોધથી થાય છે. અને તેથી વાયુના ક્રોધને લીધે સ્વરભેદ એટલે અવાજનું બદલાવું અગર ઘાંટો ભેસી જવો, ખભા તથા પડખામાં શુળ આવવાં, અને ખભા તથા પાંસળીઓનું ખેંચાવું એવા ઉપદ્રવો થાય છે. પિત્તના ક્રોધને લીધે તાવ આવવો, હાથ પગનાં તળીયાં પાસાં અને ખભાનો દાહ થવો એટલે તપી ઉંઠવું, ઝાડા થવા અને મુખવાટે ઉલટી થવા અને લોહી પડવું એવા ઉપદ્રવો થાય છે; દિનપ્રતિદિન શરીર તવાતું જાય છે. કફના ક્રોધને લીધે સંલેખમ, શ્વાસ, ખાંસી, સ્વરભેદ, અગ્નિમંદ. અશ્ચિ અને મસ્તકનું હુંધ બની રહેવું એવા ઉપદ્રવો થાય છે. જેને એ અગ્નિ-આરે લક્ષણો લાગુ પડતાં નથી તેને ખાંસી, તાવ, પસવાડામાં શુળ, સ્વરભેદ, ઝાડો અને અશ્ચિ એ છ વિકારો લાગુ પડે છે. અગરજેને એ છ વિકારો લાગુ પડતા નથી તેને ખાંસી, તાવ અને લોહી પડવું ત્રણ વિકારોજ લાગુ પડે છે.

ચિકિત્સા—ક્ષય મહાભયંકર રોગ છે. કેમકે એ રોગપર આપવામાં આવતાં આયુષ્યોનો રસ હૃદયમાંથીજ નાશ પામવાથી સર્વે નિષ્ણ જાય છે. જે કે પ્રથમ તો આ રોગ વાયુના વિકારથી ઉપજે છે, તો પછી આખર તેમાં કફ પ્રધાન થઇ પડે છે. અને કફ પ્રધાન થતાં જઠરાગ્નિ મંદ થાય છે, તેથી અન્નાદિકના રસમાંથી બીજા ધાતુઓ નહિ બંધાતાં તે રસ ઘણીવાર સુધી હૃદયમાં પડી રહી સડ્યા કરે છે; અને તેવી રીતે સડવાથી એક જાતનાં જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે; જેથી કરીને ધીમે ધીમે ફેફસાંને પણ મોડો લાગુ પડીને તે ખવાતાં જાય છે. તેથી આ રોગ પર એવું આપવું જોઈએ કે જેનામાં ત્રણે દોષને સુધારી સમાન કરવાનો અને ખાધેલા અન્નાદિક પદાર્થોના રસને પચાવીને તેમાંથી બીજા ધાતુઓ ઉત્પન્ન કરવાનો વગેરે ગુણો હોય. આવા ગુણો સોનું અબ્જક વગેરે ધાતુઓમાં વિશેષ રહેલા છે. અને તેથી તેઓની બનાવટના અનેક જીવ જીવા રસોં રસાયનો વગેરે આ રોગપર વપરાય છે.

ઉપાયો—આયુષ્યો—પારેવાના માંસને તડકે સુકવી તેનું ચૂર્ણ કરી એ ચૂર્ણ તોલા ૩૨, સાકર તોલા ૧૬, વાંસ કપુર તોલા ૮, લીંડી પીપર તોલા ૪, ઝીણી ઇલાયચી તોલા ૨, અને તજ તોલા ૧ લેઇ બધાંનું ભેગુ બારીક ચૂર્ણ કરીને એ ચૂર્ણ તોલા ૧૦૦, સાકર તોલા ૧૦, બકરીના દુધનું માંખણ તોલા ૧૦૦, મધ તોલા ૧૦, તથા સોનાનો વરખ નંગ ૧) એ સર્વે સાથે મેળવીને ચાટી જપુ, એ પ્રમાણે દિવસમાં બે ચાર વાર કરવાથી ક્ષયનો રોગ મહા ઉગ્ર હોય તો પણ મટી જાય છે.

આ પ્રયોગ કરનારે ખોરાકની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે રાખવી.
(૧) બે વર્ષના જીના ધઉ મધ્ય ૧) લાવી તેમાં આઠડાનાં ફલમાં-

હેતી વચલી કળીઓ શેર પાંચ ભેગલીને ચાર પાંચ દીવસ સુધી તેની એક માંસડી પાંચી મુકવી. પછી ગાંસડીને છોડીને તે ધઉં જાંચે મુકવવા; અગેખર સુકાય એટલે કળીઓ ઝાટકી નાંખીને તે ધઉં કળીને લોટ કરવો. તે લોટના રોટલી શીરો વીગેરે માફક આવે તે પદાર્થો બનાવીને ખાવાના કામમાં બકરીનું ધી વાપરવું. (૨) ડોડી નામની વનસ્પતિ કે જેને સંસ્કૃતમાં જીવંતી તથા ક્ષયારિ એટલે ક્ષય રોગનો શત્રુ પણ કહેછે, તેની બજી (શાક) ઠીને ૬ રોજ ખાવી, બીજી કાષ્ઠ શાક ખાવું નહિ. ડોડીના શાકમાં મશાલો માત્ર ધાણા, જીરું, તજ, સિંધવ, હળદર, અને થોડાં મરી તથા લવીંગ વાપરવાં. (૩) દુધ વાપરવું હોય તો તે માત્ર બકરીનુંજ વાપરવું, અને તે નીચે મુજબ તૈયાર કરીને વાપરવું. ઇલાયચી, તમાલપત્ર, તજ દ્રાક્ષ અને લીંડીપીપર એ દરેક એક એક તોલો; સાકર, જેડી-મધ, ખજૂર અને ખીસમીસ એ દરેક બે બે તોલા લેઈ તે બધાનું ચૂર્ણ કરવું. એ ચૂર્ણમાંથી તોલો એક લેઈને એક શેર બકરીના દુધમાં નાંખીને ઉઠાવવું. અને એક ઉભરો આવીને ફાટી જાય ત્યારે ઉતારી લેઈ ૬ કુ થયે તે ઉપયોગમાં લેવું, બની શકે તો બકરીના ટાળા વચ્ચે પથારી રાખીને રાત્રે સુઈ રહેવું.

પરચુરણ રોગોના ઉપાય.

(૧) ગાયનો દાંત પાણીમાં ધસીને માત્ર તેનું એક ટપકું કરવાથી પણ તત્કાલ બદ, ગાંઠ, ગુમકુ, કંઠમાળ વગેરે ગમે તેવાં લયંકર હોય તો પણ કુટી જાયછે. (૨) એ મુજબ હાથીનો દાંત વાપરવાથી પણ તત્કાળ તેવોજ ફાયદો થાયછે. (૩) શરપખાનાં મુળ એખાના ધોવરામણમાં ધસીને તેનો લેપ કરવાથી પણ મણ રૂબાઈ જાયછે. (૪) ખિલાડીના હાડકાને હરડે બહેડાં અને આમળાના ઉદા-

જાના પાણીમાં ધસીને ચોપડવાથી દરેક જાતના વ્રણ અને ભગંદર પશુ મટે છે. (૫) પારો, ગંધક, બોદરસિંગ, સિંદૂર, લાલકંપીલો કુલાતેલું મેરથુથુ, ઘોળો કાચો, પાપાણુ બેદ, હીંગળોક, સરસકપુર એ ૧૦ ચીજો સરખા ભાગે લેઈ ખરલ કરી પછી એ સર્વેનાથી ચારગણું જીનું ઘી અને સર્વેથી અડધું મીણુ લેઈ ઘી તથા મીણુને એક વાસણમાં ઘાલી ઘીમાં અગ્નિ પર મુકવું. મીણુ ઓગળાને ઘી સાથે મળા જાય ત્યારે તે વાસણ નીચે ઉતારીને પછી તેમાં પેલું ચૂર્ણ મેળવી દેવું. એ રીતે તૈયાર થયેલા એ મલમની પડી લગા. વગાથી દરેક જાતના વ્રણ, નાડીવ્રણ, સ્વપોવ્રણ, હાડીયાવ્રણ, ગંભીર નાસુર એ સર્વેનો નાસ થાય છે. એનો અનુભવ હજારોવાર લેવાયેલો હોવાથી આ ઉપાય અકસીર જણાયો છે. (૬) દેડકાની ચરખીનું તેલ લગાડવાથી જો માણસ અગ્નિ તેલ વગેરેથી દાઝ્યો હોય અને તેના આખા શરીરની ચામડી બળી ગઈ હોય, તો પશુ તત્કાળ દાઢ શર્મા જઈ આરામ થાય છે. એ તેલમાં એવો તો ચમત્કારીક ગુણ રહેલો છે કે કાંઈ કોઈ માણસ તે તેલ શરીરે ચોપડી ને આખો દીવસ દેવતામાં બેસી રહે તો પશુ તેને મુદલ ઇજા થતી નથી.

ભગંદર

લક્ષણ—મળદ્વારની બાજુએ એ અંગળ ઉપર એક ફાદલી થઈ પછી તે કુટે છે. ત્યારે તેમાં ચાળણીની માફક એક બે ચાર અગર અનેક છીદ્રો પડે છે; જે ભગંદરના નામે ઓળખાય છે.

ચિકિત્સા—(૧) ખિલાડીના હાડકાંને હરડે બહેડાં એને આંખના પાણીમાં ધસીને લેપ કરવો (૨) એજ મુજબ કુતરાના હાડકાંનો લેપ કરાવી પશુ આ રીતે સારો થાય છે. (૩) આ

શુષ્કતા હાડકાંને સાત દિવસ સુધી તેલમાં પલાળી રાખવાં, પછી ધુ-
પેલ વગેરે કાઢે છે તેવીજ રીતે પાતાળ યંત્રથી તેનું તેલ કાઢવું. એ
તેલનો લેપ કરવાથી વ્રણ, ભગંદર, ગરમી, ચાંદી, વિરેકાટક, શીરંગ
વાયુ વગેરે દરદો ગમે તેવાં ભયંકર હોય તો પણ મટી જાય છે. આ
તેલ માણસેલ નામે ઓળખાય છે, અને તે ઇંગ્રેજી દ્વારા આયડોફોર્મ કરતાં
દશ ગણી વધારે શક્તિ ધરાવે છે, (૪) જગતમાં જડીબુટ્ટી સંબંધી
જે ઔષધીઓ છે, તે બધાં કરતાં અંકોલમાં કંઈ વિલક્ષણજી ગુણ
રહેલો છે. અને તે પૈકી કેટલાક ગુણો એવા અદ્ભુત છે કે અંકોલના
તેલમાં કોઈ પણ વૃક્ષવેલીનું ખીજ ભીંજવીને વાળ્યું હોય તો એક
કલાકની અંદર તે ખીજમાંથી જાડ વેલ વગેરે તૈયાર થઈને તે ઉપર
ફળ ઝુલ ઈત્યાદી બેસે છે. વળી કોઈ માણસ હજીમત કરાવીને એ
તેલ માથે ધસે તો તરતજ પાછા વાળ ઉગે છે. વગેરે અનેક
અમત્કારીક ગુણો છે, અને તેથી તેના આવા સારા ગુણને લીધે જે
કદી કોઈ અતિ ઉંડા ધામાં તેનું તેલ પુરવામાં આવે, અગર નાસુર
ભગંદર વગેરે પર લગાડવામાં આવે તો એ બધું તરતજ સાફ
થઈ જાય છે; અને તેથી આયડોફોર્મ કરતાં એ તેલ કરોડગણું
વધારે ઉપયોગી છે. પરંતુ અફસોસ ? કે અંકોલનાં બીયાંમાં
તેલ ઘણુંજ ઠમતી હોય છે અને તેથી તે સહેજ નીકળી
શકતું નથી, તે કાઢવાની ક્રીયા માત્ર સાધુ સંત મહાત્માઓજ
જાણે છે. મહા મુસીબતે એક જટાધારી પાસેથી મેળવેલી તે
ક્રીયા સર્વ લોકોના હિતાર્થે અમે અત્રે પ્રકટ કરીએ છીએ અંકો-
લનાં ખીજ પરનાં જડાં ફાતરાં કાઢી નાંખી તે માંહેલી મીઠો
કાઢીને એ મીઠોનાં મોઢાં લગાર ધસી નાંખી, પછી તે ખીયાંને ઠાં-
સાની થાળીમાં મુકી તેઓના પર ચણાના લોટનો લેપ કરવો, અને

પછી તેઓમાં મોઢાંપર ટંકણુખારનો થોડો લેપ કરીને તે થાળા સુદ્ધાંત તે ખીયાં તડકે મુઠવાથી તેમાંથી સુખ પુર્વક તેલ નિકળે છે. જે ઉપર ઠહેલ સર્વ કામોમાં વપરાય છે.

ગરમીની ચાંદી.

ચાંદીનાં કારણો - જનનેન્દ્રીય પર હાથ, નખ, દાંત વગેરે વાગવાથી, ઇન્દ્રીને નહિ ધોવાથી, છોટી ઉમ્મરની સ્ત્રી સાથે અત્યંત રતિકાંડા (સંગ) કરવાથી, ઇન્દ્રી છોલાયાથી, ગરમીના દરદવાળા સ્ત્રીનો સંગ કરવાથી, મેલા પાણીએ ઇન્દ્રી ધોવાથી વગેરે કારણોવા આ રોગ થાય છે,

લક્ષણુ પ્રથમ ઇન્દ્રી ઉપર એક અંગર વધારે ફેલ્લીઓ ઉપડે છે. જેમાં સોયો ધોઆ જેવી પીડા, બળત્રા, વલુર છુટવી વગેરે વગેરે થઇ પછી તે ફેલ્લી પુટીને ચાંદી પડે છે, જે દિવસે દિવસે મોટી થતી જાય છે તેમજ ઉંડી ઉતરતી જાય છે. એને લીધે ઇન્દ્રી પર સોજો આવે છે તથા તાવ વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે. વળી ઉપદ્રવો જોર વિશેષ હોય છે, તો તે પેઢામાં બદ નામની ગાંઠને પણ ઉત્પન્ન કરે છે, તથા આખે શરીરે વિસ્ફોટકની પેઠે પુટી પણ નિકળે છે; અને થોડા વખતમાં સંધિવાને ઉત્પન્ન કરે છે. હાલમાં આ રોગ ધણું પ્રસિધ્ધ છે, તેથી વિશેષ લક્ષણોની જરૂર નથી.

ચિકિત્સા - જોકે આ રોગ પર અનેક ઔષધો છે, - તો પણ (૧) ધોળા કરેણના મુળને પાણીમાં ધસીને લેપ કરવાથી અસાધ્ય પીડા હોય તો પણ મટે છે. (૨) માણસની ખોપરી પાણી સાથે ધસીને ચોપડવાથી પણ આ રોગ મટે છે. (૩) ઠડવાં તુરીયાનાં ખીયાં એક શેર તથા સુંઠ એક શેર એ બે પાણી સાથે વાટીને ચટણી જેવું કરવું. પછી તેને તેલ શેર ચાર અને પાણી શેર સોળ

સાથે ઉકાળતાં મધુ પાણી બગી જઇને તેલ માત્ર બાકી રહે ત્યારે
 તેને ગાળી લેઇને તે તેલ ચોપડવાથી ઉપદંશનું દરદ મને તેવું અ-
 સાધ્ય હોય તો પણ તે મટી જાય છે. વળી એ તેલ ચોપડવાથી
 મહા ખરાબ વરણ અને ભગંદર પણ જડ મુળમાંથી જાય છે. (૪)
 સાગર ગોટાં (કરકચ) ના પાનાંનો રસ તોલા બે, અને ધી તોલા
 બે સાથે મેળવીને પીવાથી સરવે જાતના ઉપદંશ જાય છે. (૫)
 આંખાની છાલનો રસ તોલા ચાર અને બઠરીનું ધી તોલા સોળ
 સાથે મેળવીને સાત દહાણ પીવાથી પણ આ રોગ જાય છે, (૬)
 ભાંગરાનો રસ તોલા ૪, તથા બઠરીનું ધી તોલા ૪ સાથે મેળવીને
 પીએ, તેમજ ચાંદી પર ભાંગરાનો રસ લગાડે તો પણ આ
 દરદ જાય. (૭) ચોપચીની તોલા ૪૮, પીંપર, પીંપણામુળ, મરી,
 સુંઠ, તજ, અકલકરો અને લવીંગ એ ૭ ચીજો દરેક એક એક
 તોલા; સાકર તોલા ૫૭, એ બધાનો પાઠ કરીને તેમાંથી સવાર સાંજ
 એક એક તોલા ખાય તો સર્વે ઉપદ્રવો વાળો ઉપદંશ, વ્રણ, કોઠપત,
 ભગંદર, સંધિવા, નપુસકતા, પ્રમેર વગેરે જાય (૮) પારો, ગધક,
 હડતાળ, હિંગલોક મનસિલ એ પાંચ ચીજો દરેક એક એક તોલા;
 બોદાર સિંગ અને શંખજીર બે બે તોલા લેઇ એ બધાને એક દીવસ
 ભેગાં ધુટવા. થઈ તે ચુર્ણને તુલસી અને ધંતુરાના રસનો
 એક પટ દેઈ તેની ગોળી વાળી રાખવી. એ ગોળી ગૌમૂત્ર સાથે
 ધસીને ચોપડવાથી ઉપદંશના ધા રૂઠ જઈ સાફ થાય છે. (૯)
 કાથો, સેમળનોગ્રુદ્ર, સોપારીનીરાખ, શંખજીર અને ખોરડીનીછાત્ર
 એ પાંચ ચીજો સરખા ભાગે લેઇને તેઓનું બારીક ચુર્ણ કરીને તે
 ચાંદી પર દાખવાથી ત્રણ દિવસમાં તે રૂઠાઈ જાય છે. (૧૦) પારો,
 ગંધક, હિંગલોક, રણકપુર, મોરચુચુ, ખોરાસાની અજમે અને મોડા-

વજ્ર, એ ૮ ચીજો સરખા ભાગે લેઈ ચૂર્ણ કરવું, પછી તેમાં અજમે મેળવી એની ધુમાડી યુક્તિથી અર્થ, વણુ, ઉપદંશ, ભગંદર, શીરંગવાયુ, વિરોદ્ધાત્મક અને નાડી વણુ વગેરે દરદો પૈકી ગમે તે દરદને દેવાથી તે તે દરદ જડ મૂળથી જાય છે. પરંતુ સંભાળ રાખવી કે એની ધુમાડી મોઢાને ન લાગે નહિતો મો આવી જશે.

ધુમાડી દેવા વાળાને સુચના— એક શરાવલામાં બોરડીના લાકડાના અંગારા ભરીને તે શરાવલું દરદીની જગો નજીક રાખી તેમાં ઉપલું ચૂર્ણ નાંખી પછી તરતજ તેના પર વચમાંથી કાણું પાડેલું ખીચી સરાવલું ઢાંકવું. પછી તે કાણા પર જુગળીનો એક છેડો મૂકી ખીજો છેડો દરદવાળી જગોએ ધુમાડી દેવાની જગાએ જુગળી મારફતે બગેબર ધુમાડી લાગશે. પછી વધારે જગોએ ધુમાડી દેવાની જરૂર હોય, તો ખુદ્દા શરાવલામાં એ ચૂર્ણ નાંખી તેને ઢાંક્યા વગર દરદી આગળ મુકવું; શરીરે કપડું ઢાંકવું અને માં બાહાર રાખવું જેથી કંઈ ઇજા થશે નહીં.

પરચરણ ઉપાયો

પાંડુરોગ—અધેડાનાં મુળ તથા ખીજડીના મુળને છાશ સાથે ઘસી બે તોલા પીવાથી પાંડુ ઠમજો અને સોજા મટાડે છે.

ક્ષયરોગ—ઠપ્પુતરના માંસને સૂર્યના તાપે સુકવી ચૂર્ણ કરી ઘી સાથે ખાવાથી ગમે તેવા પ્રકારનો ક્ષય નાશ પામે છે.

હમનો રોગ—આદુના રસમાં લીંડીપીપર અને સિંધવનું ચૂર્ણ નાંખી સુતી વખતે સાત દીવસ સુધી ચાટે તો શ્વાસનો રોગ મટે.

સ્વર સુધારવા માટે—બ્રહ્મી ગોરખ મુંડી ઘોડાવજ સુંઠ અને લીંડીપીપરનું ચૂર્ણ કરી મધ સાથે એક એક તોલો રોજ ખાવાથી અવાજ મધુર ને ખુદ્દો થાય છે.

બુદ્ધિ વર્ધક—અધેડો ઘોઝાવજ સુંક વાવડિંગ શંખાવ
સતાવરી ગજો અને હરડેનું ચુરણ કરી ધીની સાથે ફરોજ જે
એક તોલો ખાચ તો ગમે તેવું સખત વાંચેલું મ્હોડે થઇ જ
અબ્યાસીઓને આ દવા અતિ ઉપયોગી છે

પથરી—ગોખરના ખીજના ચુર્ણમાં મધ મેળવી ઘેટીના ફ
સાથે સાત દીવસ સુધી પીવાથી પથરી નાશ પામે છે

પ્રમેહ-પરમીયો—લાલ લજ્જમણીના મુળના ક્વાથમાં ધી ફ
અને તેલ મેળવી સવારમાં પીવાથી ગમે તેવો જીને પરમીયો પણ
તરકાળ મટે

અંડવૃદ્ધિ—ધંતુરાનું મુળ ને સરસવને ગાયના મુત્રમાં ધસી
ગરમ કરી ત્રણ વખત લેપ કરવાથી અંડ વૃદ્ધિ નાશ પામે

ભગંદર—ત્રિકુળાના રસમાં ખીલાડીનું હાડકું ધસી લેપ કરવાથી
ભગંદરને મોટી ચાંદીઓ મટી જાય

કંઠમાળ—કરંજ કલિહારી નેપાળો ચિત્રક અને કણેરનાં મુળને
વાટી લેપ કરવાથી કંઠમાળ મટે તથા કબુતરની કુકડાની અને
ગીધની વીણ ભેગી વાટી લેપ કરવાથી બચંકર અપકવ ગાંઠ પાડા,
કંઠમાળ વીજેરે પાકી કુટી જાય

ગરમીના-રોગ—માણસની ખોપરીને પાણીમાં ધસીને લીંગે
લેપ કરવાથી જીપદંશની પીડા મટે છે

વીરશેટક-રતવા—સરસડાની છાત્ર વીરજીવાળા, નાગ કેશર
બોયરીંગણીને પાણી સથે ધસીને લગાડવાથી રતવા ને વીરશેટક
મટી જાય છે.

